

Царските колекции
в българските
музеи, архиви и
библиотеки

Посвещава се
на 125-годишнината от избора на първия български княз
Александър I Батенберг (1879) и на 110-годишнината
от рождението на цар Борис III (1894)

Това издание
се осъществява с любезното съдействие на

BULGARIAN MOTI
INSURANCE COMPANIES
GRUPPE
WIENER
STÄDTISCHE

Царските колекции в българските музеи, архиви и библиотеки

Съставител ст.н.с. д-р Цветана Кьосева

Български бестселър
Национален музей на българската книга
и полиграфия
София • 2004

Авторски екип

Ст.н.с. д-р Петър Берон – директор на Националния природонаучен музей при БАН
Ст.н.с. д-р Цветана Кьосева – зав. отдел „История“ в Националния исторически музей
Виолета Великова-Кошелева – старши експерт в Националния исторически музей
Мария Златкова – старши експерт в Националния исторически музей
Светла Цанева – старши реставратор в Националния исторически музей
Н.с. Здравка Михайлова – директор на Националния земеделски музей
Никола Хаджиев – директор на Националния църковен историко-археологически музей
Соня Димитрова – зам.-директор на Националния военноисторически музей
Даниела Цанкова-Ганчева – зав. отдел „Фондове“ в Националния военноисторически музей
Мариана Маринова – зам.-директор на Софийския исторически музей
Доротея Соколова – изкуствовед, уредник в Националната художествена галерия
Н.с. Анита Комитска – Национален етнографски музей при БАН
Инж. Александър Вълчев – директор на Националния политехнически музей до юни 2003 г.
Лилия Цветкова – главен експерт, зав. сектор „Използване“ в Централния държавен архив
Огнян Пунев – държавен експерт в Централния държавен архив
Павлина Пенкова – старши експерт в Централния държавен архив
Цветана Величкова – началник отдел „Информация и използване на документите“
в Научния архив на БАН
Ст.н.с. д-р Мария Аргирова-Герасимова – зав. сектор в Централната библиотека на БАН
Арманд Басмаджиян – старши експерт в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

© 2004 Цветана Кьосева – съставител
© 2004 Камен Влахов, Росен Колев – фотографии
© 2004 Константин Радославов – графичен дизайн и корица
© 2004 Български бестселър – Национален музей на българската книга и полиграфия
ISBN 954-9308-32-4

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор / 7

Цветана Кьосева. Монархическото наследство в България / 9

Петър Берон. Ролята на царското семейство за създаване и развитие на природо-научните институти / 54

Соня Димитрова, Даниела Цанкова-Ганчева. Колекции на владетелите на Третото българско царство в Националния военноисторически музей / 64

Соня Димитрова. Колекции с отличия на управлявалите България владетели на Третото българско царство в Националния военноисторически музей / 80

Даниела Цанкова-Ганчева. Униформи, аксесоари и снаряжения на българските владетели след 1879 г. в Националния военноисторически музей / 96

Мариана Маринова. Царският фонд в Софийския исторически музей / 116

Анита Комитска. Династията на Кобургите и българската народна старина / 126

Александър Вълчев. Двориовата колекция в Националния политехнически музей / 138

Цветана Кьосева. Царската колекция в Националния исторически музей / 150

Мария Златкова. Документи за владетелите на Третото българско царство в Националния исторически музей / 171

Здравка Михайлова. Царската колекция в Националния земеделски музей / 179

Никола Хаджиев. Неосъществен проект за превръщане на двореца „Врана“ в парк-музей / 184

Доротея Соколова. Царската колекция в Националната галерия / 188

Лилия Цветкова, Огнян Пунев. Архивът на монархическия институт в Централния държавен архив. История и същност / 197

Огнян Пунев. Художествени поздравителни адреси във фонда на монархическия институт в Централния държавен архив / 214

Лилия Цветкова. Музикални творби, посветени на членове на царската фамилия / 235

Павлина Пенкова. Съдбата на царското семейство след 1944 г. / 243

Цветана Величкова. Документи за образованието на цар Борис III в Научния архив на Българската академия на науките / 252

Мария Аргирова-Герасимова. Книжната колекция на царската фамилия в библиотечните фондове на Българската академия на науките / 261

Арманд Басмаджиян. Из историята на царската библиотека / 277

Цветана Кьосева, Виолета Великова-Кошелева, Светла Цанева. Златната чаша на княз Фердинанд / 285

Предговор

По силата на историческата си съдба България няма свои двори-музеи подобно на тези в почти всички европейски държави. Веднага след победата на Отечествения фронт през 1944 г. и особено след обявяването на страната за република на 15 септември 1946 г. започва разпиляването на документалните свидетелства за живота и политиката на българските монарси, а също и на ценните произведения на декоративното и приложното изкуство, съхранявани в бившите царски двори. Значителна част от архивните материали са конфискувани от представителите на Червената армия в страната и отнесени в СССР, където и до днес съставляват „Особый архив“ на Централния държавен исторически архив на Русия. За съжаление той е почти недостъпен за изследователите. Малка част от документацията попада в българските архиви. Книжният фонд е разпределен в библиотеките към институтите на Българската академия на науките и в Народната библиотека, а произведенията на изкуството и част от оръжието, битовите предмети, наградните отличия и личните вещи на членовете на царската фамилия попадат в по-големите български музеи, където в продължение на повече от 40 години се държат затворени в хранилищата. Не е известен броят на съзнателно унищожените свидетелства за българската монархия, а също и на похабените поради неправилно съхранение.

От началото на 90-те години на XX в. в контекста на новите европейски приоритети в развитието на България музеите, библиотеките и архивите спорадично започват да показват във временни изложби части от движимото монархическо наследство. Това са преди всичко изяви произведения на декоративното и приложното изкуство, украсявали бившите царски двори, книги от царската библиотека и представителни документи от дворовата канцелария. Много от тях произхождат от редица европейски страни или са свързани с действащите монархически фамилии в света през XIX и XX в.

Като цяло обаче достъпът на публиката до тези ценности е много ограничен. Това създава погрешна представа не само за монархическото ни наследство, но и за контактите на Царство България с управляващия елит на Европа от края на XIX до 50-те години на XX в. Във връзка с предстоящото присъединяване на страната ни към голямото европейско семейство по инициатива на Националния исторически музей през 2003 г. е разработен проект за привеждане в известност и проучване на царските колекции на българските музеи, архиви и библиотеки (местосъхранение, брой, вид и значимост) и създаване в него на информационна банка за движимото монархическо наследство. В проекта участват научни работници и водещи експерти от Националния исторически музей, Националния военноисторически му-

член на Академията от 2 октомври 1938 г., царските грамоти за награждаването на български учени и писатели (Васил Д. Стоянов, Иван Вазов, Васил Златарски, Александър Божинов, Методи Попов, Ал. Теодоров-Балан и др.), мемоари, спомени и много фотографии. Архивът пази и оригиналния ръкопис на Добри Ганчев за първите години от управлението на княз Фердинанд, наречен „Спомени за княжеското време“²⁵, пуб-

ликуван неколkokратно у нас.

Документалното наследство, съхранено в архива на БАН, е свидетелство на отношенията между най-авторитетната научна институция и монархическата институция. То е израз на коректно отношение и взаимно зачитане, признаване на автономията, правата и приноса на научната общност за развитието на българската нация.

БЕЛЕЖКИ

¹ НА-БАН, ф. 11 к, ф. 10 к; Дневник на Станимир Станимиров за образованието на цар Борис III и принц Кирил. С., 2001, 270 с.

² НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 659, л. 35.

³ Пак там, л. 43–44.

⁴ Пак там, л. 31–42. Оценяването по това време е по петобалната система.

⁵ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 659, л. 45.

⁶ Пак там, а. е. 642, л. 1.

⁷ Министър Шишманов по възпитанието на престолонаследника. – Вечерна поща, №1234, 6 ян. 1904.

⁸ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 659, л. 24.

⁹ Пак там, л. 50а.

¹⁰ Словенски юз, № 37, 31 окт. 1904.

¹¹ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 649, л. 1–4.

¹² Пак там, л. 11.

¹³ Утвърждаване на модерното образование в София 1878–1945. – В: София. 120 години столица. С., 2000, 410–426.

¹⁴ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 659, л. 12.

¹⁵ Пак там, л. 16–17.

¹⁶ Пак там, л. 18.

¹⁷ Пак там, л. 20.

¹⁸ Пак там, л. 22.

¹⁹ Пак там, а. е. 657, л. 16.

²⁰ Пак там, а. е. 659, л. 50.

²¹ Пак там, а. е. 647, л. 1–5.

²² Пак там, а. е. 639, л. 1–16.

²³ Димов, Г. Иван Шишманов. Строител на българската наука и култура. С., 1988, 37–56.

¹⁷ НА-БАН, ф. 11 к, оп. 2, а. е. 659, л. 20.

¹⁸ Пак там, л. 22.

¹⁹ Пак там, а. е. 657, л. 16.

²⁰ Пак там, а. е. 659, л. 50.

²¹ Пак там, а. е. 647, л. 1–5.

²² Пак там, а. е. 639, л. 1–16.

²³ Димов, Г. Цит. съч., 37–56.

²⁴ НА-БАН, ф. 1 к, оп. 2, а. е. 1078.

²⁵ Пак там, а. е. 1257.

Книжната колекция на царската фамилия в библиотечните фондове на Българската академия на науките

Мария Аргирова-Герасимова

Централната библиотека на Българската академия на науките и специализираните библиотеки от нейната мрежа, изградени към академичните научни поделения, притежават самобитни и уникални фондове от подарени или откупени лични библиотеки на учени, общественици, политически, културни дейци. Не са малко и самостоятелните сбирки, постъпили като дарения от чуждестранни научни организации и частни лица. Тази традиция бележи началото си от 1870 г. и продължава и до наши дни. Днес в академичния библиотечен фонд се съхраняват над 160 лични библиотеки. Тяхното значение се определя не само от внушителния им брой, но преди всичко от съдържанието и художественото им оформление. Това са специално подбирани сбирки от научни съчинения, художествена литература, юбилейни издания, старопечатни книги, карти, албуми и т. н. на български и чужди езици. Често те са единствени екземпляри, попаднали в библиотеките на БАН по

различно време и понякога по неизвестни пътища. Те отразяват научните, културните, обществените, политическите, литературните и т. н. интереси и предпочитания на притежателя, неговата позиция в обществото, сочат приятелите и съмишлениците му. Но най-ценното е, че носят отпечатък от личността на човека, учения, общественика. Книгите са свидетелство за неговата насоченост, за хода на мисълта му, за връзките и отношенията със съвременниците. Многобройните бележки и други знаци по полетата на книгата, подчертаните редове, рисунки, скици и т. н. изразяват съгласие или несъгласие с написаното, показател са за спор с автора, за раждане на нови идеи, за творческо отношение към текста. Нерядко те са израз и на характера на притежателя. Това ги прави уникални и неповторими. Тези сбирки и лични библиотеки са неизчерпаем източник както за изследователя на личността на учения, общественика, писателя, поета, събирал в

продължение на десетилетия своята колекция, така и на неговото време.

Особено място сред тези лични сбирки и библиотеки заема библиотеката на царската фамилия – т. нар. царска библиотека. Това са книги, периодични издания, отпечатъци и албуми от колекциите на княз Александър I Батенберг, цар Фердинанд I Сакскобургготски, цар Борис III, царица Йоанна, княгиня Евдокия, княгиня Надежда. Те са или закупвани, или са подарявани от авторите с посвещения и пожелания. Част от книгите са донесени от царица Йоанна от Италия след сватбата ѝ с цар Борис III. В своите спомени царица Йоанна пише, че при отпътуването ѝ от България през 1946 г. едно от скъпите неща, които оставя в родината на сина си, са книгите от нейната лична библиотека (*Йоанна, царица България*. Спомени. София, 1991, с. 152).

Дълги години за тази библиотека не бе прието конкретно да се говори и да се оповестява в общественото пространство, въпреки че библиотечните специалисти и много граждани и читатели знаеха за нея и за ценната литература, която съдържа. Тя никога не е била „табу“ за тях, не е била скривана. Заглавията на книгите и периодичните издания присъстват в азбучните и систематичните каталози и се предоставят без ограничения на читателите. Те знаят, че ползват книги и периодични издания, албуми и партитури именно от царската сбирка. Това ясно личи от екслибрисите на царското семейство, от посвещенията, бележките и т. н. След 1989 г. в пресата се появиха няколко материала, от които се вижда, че историята на тази литературна сбирка въннува умовете и дори

става причина за предположения, догадки, неточни тълкувания и т. н.

Какъв е пътят на тази сбирка до библиотеките на Българската академия на науките и по-специално до Централната библиотека? Каква е съдбата и настоящият статус на тези ценни и редки книги, периодични издания, албуми, отпечатъци и други издания във фондовете на библиотеките от системата на Българската академия на науките?

През 1948 г. Централната библиотека на Българската академия на науките приема част от царската библиотека – естественонаучна и художествена литература, справочни издания, каталози, хербариуми на българската и чуждестранната флора, албуми на художествени репродукции, атласи на животинския свят, нотни издания, партитури, периодика и т. н. Книгите са луксозно оформени с вензели, екслибриси, гербове, водни знаци, кожена, кадифена или копринена подвързия, позлатени ръбове, заглавия и шампи, ескизи или рисунки от художници. На заглавните страници на много от изданията са изписани посвещения от дарителите, от авторите или от издателите. Ето например едно посвещение, украсено с винетка, датирано август 1937 г.: „На Негово Царско Высочество князь Симеонъ Търновски. Поднасяме въ даръ настоящия ни скромн трудъ, където може да се види какво е написано на български за нашите горско, ловно и рибно стопанства отъ освобождението на България до неговото раждане. Отъ авторите: Люба Г. Хинчева, Злати М. Златевъ, учителъ въ Държ. Средно. Тех. Училище „Царъ Борисъ III“. По полетата има ръ-

кописни бележки на членовете на царската фамилия, понякога рисунки или скици.

Екслибрисите са уникални за всички членове на царското семейство. Обикновено те са залепени на гърба на заглавната страница, но понякога са шамповани върху самата корица. Например екслибрисът на княз Александър I Батенберг представлява стилизирана корона и в нея по-малка корона с две знамена; на цар Фердинанд I Сакскобургготски – стилизирана корона с герб и надпис „ex Libris Ferdinandi I Saxoburgensis Ducis Bulgarorumve Principis Augusti“; на цар Борис III – корона, под нея лъвче и кръст и надпис „Из книгите на Борис III царъ на българите“; на царица Йоанна – корона, под нея в стилизирано сърие изображение на лъвче и кръст и надпис „ex Libris Johannaе Bulgarorum Reginae“. Княгиня Евдокия и княгиня Надежда имат общ екслибрис – корона и надпис „Domus sine libro homo sine anima“. Цар Борис III има освен екслибрис и още няколко вензела като корона, под нея стилизирана буква „Б“ и кръст или само корона и под нея буква „Б“ и гр.

Библиотечните работници (почти всички жени) в течение на три месеца пренасят на ръце над петнадесет хиляди тома от помещението в градинката зад Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в сградата на бившите природонаучни институти на бул. „Цар Освободител“ №1, където днес се намира Институтът по зоология на БАН. От следващата 1949 г. започва библиотечната обработка на получената литература, която наброява 17 108 тома. Най-значителен е броят на книгите с екслибриса на цар Ферди-

нанд I Сакскобургготски, което ни дава основание да предполагаем, че неговата лична колекция е най-голяма. Тази дейност протича успоредно с текущите процеси и продължава до 1953 г. Тя се извършва от библиотекари специалисти, владеещи основно италиански, немски и френски език предвид езика на тези издания. Видни български учени като акад. Д. Ораховац, акад. Ив. Буреш, проф. Ас. Василев анализират и оценяват книгите от съдържателна гледна точка. По тяхна препоръка литературата в областта на естествените науки се предава на библиотеките при Зоологическия институт с музей и зоологическа градина (днес Институт по зоология) и на Института по ботаника с ботаническа градина (днес Институт по ботаника). Албумите, книгите по изкуство и тези с особено художествено оформление като подвързия, корица и гр. поставят началото на фонда на библиотеката на Института за изобразителни изкуства (днес Институт за изкуствознание). Сбирката от етнографски материали (книги и албуми) постъпва в библиотеката на Етнографския институт с музей, книгите по археология – в библиотеката на Археологическия институт с музей, книгите по науки за Земята, вкл. геология – в библиотеката на Геологическия институт.

По-късно в тази оценъчна дейност се включват учени от различни научни направления, в резултат на което значителна част от литературата се предоставя на академичните библиотеки, които изграждат фондове в областта на историята, географията, музикознанието, литературата и гр. Част от книгите с религиозна тема-

Екслибрис на цар Борис III (Библ. БАН)

Печат (Библ. БАН)

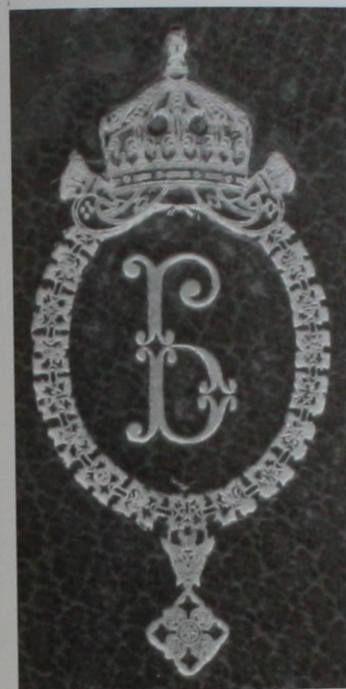
Царски печат (Библ. БАН)

Корица на книгата „Goethe's Werke“ (Библ. БАН)

Корица на книгата на E. Holub „Sieben Jahre in Süd-Afrika“ (Библ. БАН)

Вензел на цар Борис III (Библ. БАН)

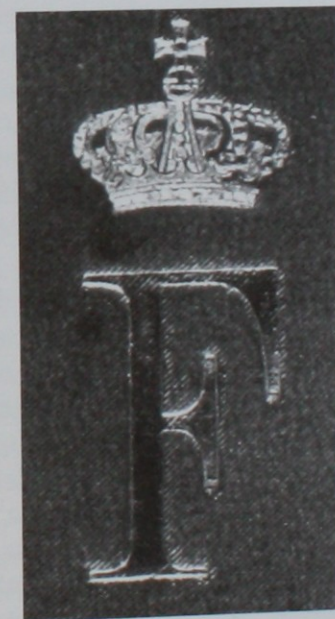
Вензел на цар Борис III (Библ. БАН)

Вензел на цар Фердинанд (Библ. БАН)

Вензел на цар Борис III (Библ. БАН)

Вензел на цар Фердинанд I (Библ. БАН)

мика се предават на библиотеката при Светия синод, а тези по Военно дело – на библиотеката на Военния клуб. Останалата литература се пренася в Централната библиотека на БАН, която и до днес се намира на пл. Народно събрание – ул. „15 ноември“ №1, подрежда се в книгохранилище на третия етаж и се сизнира, т. е. обозначават се с буквата „Ц“ (царска). Неголяма част от царската библиотека (около 3000 т.), която по преценка на експертите няма значима научна или художествена стойност, се организира с фондова буква „Р“ (редки книги) и се взема решение допълнително да се обработи. Разпределението на литературата в отделните библиотеки от системата на Българската академия на науките не трябва да се възприема като особен подход. Това е установена стратегия в политиката на централизирано изграждане на академичния библиотечен фонд, според която постъпленията в зависимост от съдържанието им се насочват към профилираните фондове на академичните библиотеки.

След 1960 г. библиотечните фондове нарастват изключително бързо. Това налага да се използват нови помещения за книгохранилища извън сградата на Централната библиотека както в София, така и в близките села. Но невинаги те са подходящи за продължително съхранение на печатните издания. За да се създадат подходящи условия, отговарящи на приетите изисквания и стандарти за опазване на библиотечните фондове, започва строеж на специална сграда – депозиториум за подреждане и съхранение на книгите и периодичните издания. Но дотогава

част от литературата се пренася във временно книгохранилище, което се намира в ж. к. „Изток“ (непосредствено до спирка „Латинка“). За съжаление през ранната пролет на 1981 г. неизвестни нарушители правят опит за влизане с взлом, счупват прозорци, крадат издания и разбиват покритието. Сградата се наводнява, част от книгите са повредени, от влагата много бързо се развиват плесени и гъби и т. н. Литературата се пренася в друго книгохранилище, но се налага част от повредените книги да се отчислят. В настоящия момент те се намират в Централната библиотека, обособени са в самостоятелна сбирка, отразени са в азбучен каталог и се предоставят на читателите при поискване. През 1993 г. част от най-оригиналните и красиви издания бяха експонирани на изложба и привлякоха интереса на обществеността. Публикуваха се и няколко статии в професионални издания и всекидневници.

Хронологичните граници на литературата от царската библиотека обхващат значителен период и се простират от XVIII в. до 40-те години на XX в. Най-рано публикуваните книги са на немски и френски език и вероятно са донесени от членовете на царската фамилия при тяхното пристигане в България или са получени впоследствие от близки, роднини, приятели от Германия, Австро-Унгария, Швеция, Франция, Белгия, Швейцария и други европейски страни, като например: *Lavater, J. Physiognomische Fragmente. 1777; Sully, M. Memoires de Maximilien de Bethune. T. 1–8. 1778; Gessner, G. Johann Kaspar Lavaters Lebensbeschreibung. 1803; Geheime Geschichte des neuen französischen Hofes.*

1806; Constantinopel und die Dardanellen. 1808 и др.

Най-многобройни са книгите, издадени в периода 1830–1930 г. Те съставляват над 70% от целия фонд. Отново тук преобладават тези на немски и френски език, но не са малко и публикации на италиански език: *Cappelletti, L. Storia di Vittorio Emanuele II e del suo regno. s.a.; Brun, J. Charles I de Roumanie: 25 ans de regne. 1891; Ventura, G. Elogio funebre di Daniello O'Connell. 1847; Briere, L. L'ordre de Malte: La passe, le present. 1897 и т. н.* Невъзможно е да се цитират всички интересни заглавия, но не можем да не отбележим монументалния труд на италианския писател и държавник от XIX в., един от видните политически фигури на италианското политическо Възраждане Масимо Д'Агзелио: *Azeglio, M. Niccolo de Lapi. 1879.*

В колекцията на френски език се намира една уникална книга за България, публикувана в Брюксел от Министерството на търговията и селското стопанство – „La Bulgarie Contemporaine“ (1905) с интересни сведения и илюстрации за икономиката на България в началото на XX в.

Немалък е броят на книгите на руски език – речници, исторически съчинения, художествена литература (руска и западноевропейска), религиозни трактати, Военно дело. Сред тях са например: *Макаров, Н. Полный русско-французский словарь. Ч. 1–2. 1889; Исторический очерк Императорского Санкт-Петербургского Ботанического сада за последнее 25-летие его с 1873–1898 г. 1899; Кареев, В. Очерк истории французских крестьян с древнейших времен до 1789 года. 1881;*

Гюйо, М. История и критика современных английских учений о нравственности. 1898; Епанчин, Н. Очерк похода 1829 года в европейской Турции. 1906; Воллэс, Л. Падение Цариграда. 1896; Красов, А. Зыряне и просветитель их Святой Стефан – первый епископ Пермский и Устьвимский. 1896; Иллюстрированный календарь Красного креста на 1911 г. 1911; Санг, Жорж. Похождение Грибуля. 1860; Верн, Жюл. Восемдесят тысяч верст под водой. 1897 и т. н. В царската сбирка намираме отделни издания на руските класици – А. Пушкин, И. Тургенев, Н. Гогол, А. Чехов, Л. Толстой и др., в оригинал или в превод на френски език: *Салтыков-Штегрин, М. Полное собрание сочинений. 1905; Пушкин, А. Полтава. 1895.* Или първата публикация на френски език в Париж на съчинението на Н. Тургенев – руски държавен деец, декабрист и икономист. Неговата книга „Россия и русские“ става основа за развитието на либерално-буржоазната концепция за декабристите: *Turgenev, N. La Russie et les russes. 1847.*

Книгите на български език датират от края на XIX в. и са предимно дарения от автори и издатели, например: *Добротоплодни, Сава. Кратка автобиография. 1893; Агура, Г. Сравнителна критическа студия относително дисциплинарите разпореждания, действащи в нашата войска, във войските на нашите съседи и на по-главните европейски господства. 1895; Величков, К. Писма от Рим. 1895; Списък на генералите, Шаб и Обер офицерите от българската войска. 1900 и др.* Гражданската санитарна дирекция подарява брой 1 от 1895 г. на изданието „Медицински сборник“ – списание на българ-

ските лекари. Посвещението е шамповано на корицата и гласи: „За Н. Ц. Височество ФЕРДИНАНД I Князь Български“. Самата корица е разкошно оформена в светлокафяво, жълто и синьо с позлатени корона, винетки, надписи и изображение на свешена змия, обвита около чаша.

Прочувствено е посвещението на генерал-лейтенанта от запаса Никола Жеков, който подарява своя исторически труд през 1928 г.: Жеков, Н. Българското воинство. 1878–1928 г. Военно-политически поглед върху развитието и бойните дела на нашите въоръжени сили от Освобождението досега и тяхното бъдеще. 1928. Той пише: „На първия воин – Негово Величество Борис III царь на българите – по случай десетгодишнината на царуването му. – Съ чувства на войнишка преданост и съ родолюбиви благопожелания за по-чудесно Негово и на Родината бъдеще. Поздравя поднася Авторът. 3 октомври 1928 г. гр. София.“ Художественото оформление е много изискано в зелени и златни тонове, позлатени краища на страниците, меч, обвит в лавров венец, лаврови клонки, в които са изписани годините 1878–1928.

Изданието „Сборникъ от действующите съдебни закони на Княжество България за 1878 до 2-й февруарий 1896 г.“ представя българската законова база, като първият публикуван текст е „Конституцията на Българското Княжество в съответствие с измененията, приети от IV Велико народно събрание (15 май 1893 г.)“. В края следва списък на всички, подписали тази конституция: председател на Великото народно събрание Д. Петков,

подпредседатели, министър-председател С. Стамболов, министри, секретари, квестори, народни представители.

При прегледа на книгите от царската сбирка се разкри една традиция – българските гимназии и училища при честване на свои годишнини издават юбилейни сборници, които с посвещението се даряват на царската фамилия, като например: Вугинска тържествена мъжка гимназия. Годишник на учебната 1910–1911 година. 1911; Юбилейен сборник на Първа софийска тържествена мъжка гимназия 1979 – 9 януарий 1904. 1904; Юбилейна книга – кратък поглед върху историята, задачите и дейността на българското дружество „Червен кръст“ 1885–1935. 1936. Интерес представляват и юбилейни издания за кръгли годишнини на царуване като: Двадесетгодишния юбилей на Негово Царско Височество Господаря 1887–1907. 1907; Н. В. Борис III Цар на българите. Животоописание и бойна дейност. 1930.

Едни от последните дарени български книги са от 1941–1944 г.: Христов, Кирил. Последни пожари. 1944; Щалястна България Вчера, днес и утре. 1942; Чолаков-Зарин, Петър. Общият съюз на българските земеделски кооперации: Антология на българската идейна и строителна кооперативна безпътница. 1941.

В съдържателно отношение литературата от царската библиотека включва почти всички отрасли на знанието. В голяма степен това се определя от личните интереси и предпочитания на притежателите, но и от характера на даренията и дарителите – личности, работещи в различни облас-

ти на науката, образованието, литературата, политиката, техниката, селското стопанство, медицината, военното дело и т. н.

От книгите с религиозна тематика може да цитираме: *Creuzer, Fr.* Symbolik und Mythologie der alten Voelker, besonders der Griechen. Leipzig, 1810; *Tsukalas, G.* Istoriogeografiki perigrifi tis eparhias Filippupoleos. Vienna, 1851; *Preller, L.* Griechische Mythologie. Bd. 1–2. Leipzig, 1854; *Nassauistisches Urkundenbuch.* Bd. 1–2. Wiesbaden, 1885–1887; *Kurtz, E.* Zwei griechische Texte ueber die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI. St. Petersburg, 1898. Сред тях има и много български издания, като например: *Паусий, епископ Знеполски.* Ставропузиите от каноническо гледище с оглед към храма „Св. Александър Невски“ в гр. София. 1924; *Панчовски, И.* Пътят на модерния човек към бога. 1943; Устав на българското Православно християнско братство. 1906; *Ковачев, Д.* архим. Описание на светите моши и други скъпоценни старини, намиращи се в Българския Рилски манастир. 1911 и т. н.

Немалък е броят на изданията по етнография, основно книги и албуми от средата на XIX в. Характерни за тях са илюстриции, рисунки на носии, накити, снимки на лица – мъже, жени, деца в народни носии, на домашни животни, на битови сцени и т. н.: *Fritsch, G.* Die Egeborenen Sued-Africa's. Breslau, 1872; *Hellwald, Fr.* Die Welt der Slawen. Berlin, 1890; *Steub, L.* Zur Ethnologie der Deutschen Alpen. Salzburg, 1887; *Kohl, I.* Skizzen aus Natur- und Voelkerleben. Bd. 1–2. Dresden, 1851.

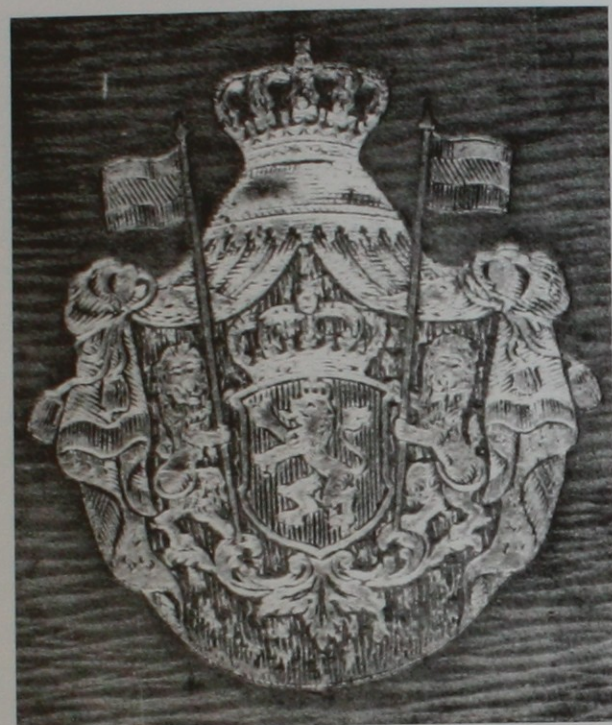
Царската библиотека е особено богата с литература в областта на зоологията – както монографии, така и

илюстриции. Обикновено те са голям формат с копринена подвързия, орнаменти, рисунки, акварели. Подобни уникални издания не се срещат в българските библиотеки, те са единствени в страната: *Meyer, A.* Unser Auer-, Rackel- und Birkwird und seine Abarten (und Atlas). Wien, 1887; *Fitzinger, L.* Bilder-Atlas zur wissenschaftlich-popularen Naturgeschichte der Voegel in ihren Saemtlichen Hauptformen. Wien, 1864; *Die Nordamerikanische Vogelwelt.* Brumder, 1891; *Haase, E.* Untersuchungen ueber die Mimicry. Bd. I–II. Stuttgart, 1893; *Dresser, K.* History of the birds of Europe (1871–1896); *Audubon, J.* The birds of America (1827–1838); *Buffon, M.* Histoire naturelle des oiseaux (1770–1786).

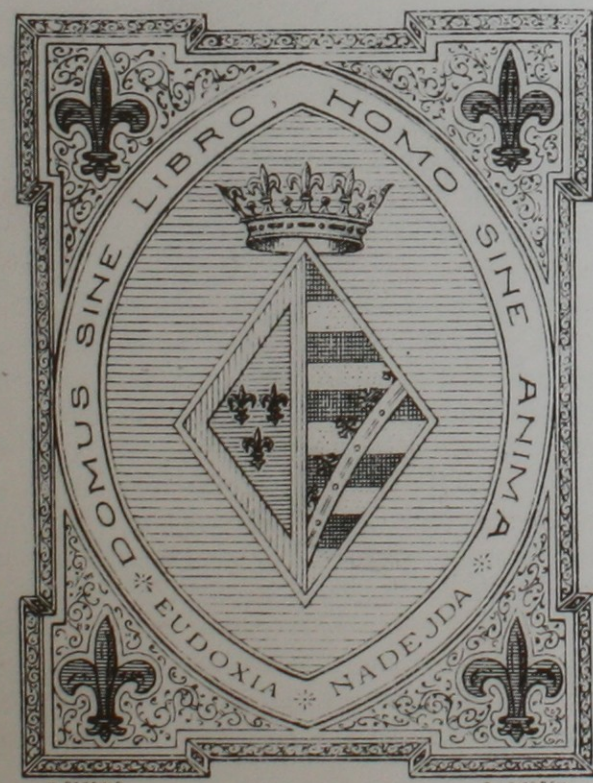
Изданията по ботаника – книги и албуми, са сред най-кolorитните в библиотеката на царската фамилия: *Kunze, G.* Die Frankraeuter in kolorierten Abbildungen. Bd. I–II. Leipzig, 1840–1847; *Reinke, J.* Atlas deutscher Meeresalgen. Berlin, 1889; *Vilmorin, S.* Blumengaerterei. Berlin, 1896.

Литературата по изкуство и музика е представена с над 300 заглавия предимно албуми на великите художници на Ренесанса и партитури на именити композитори – Бетовен, Бах, Вагнер, Хофман, Моцарт, Шуман, Шуберт, Сарасате: *Maisterwerke der Holzschneidekunst aus dem Gebiete der Architektur, Skulptur und Malerei.* Leipzig, 1882; *Rooses, M.* Rubens Leben und Werke. Stuttgart, 1890; *Schumann, R.* Werke fuer Pianoforte solo. Leipzig, s.a.

Книгите по география са посветени на географските изследвания на европейските страни, на пътешествията, експедициите, географските открития. Интерес представлява заглавие-

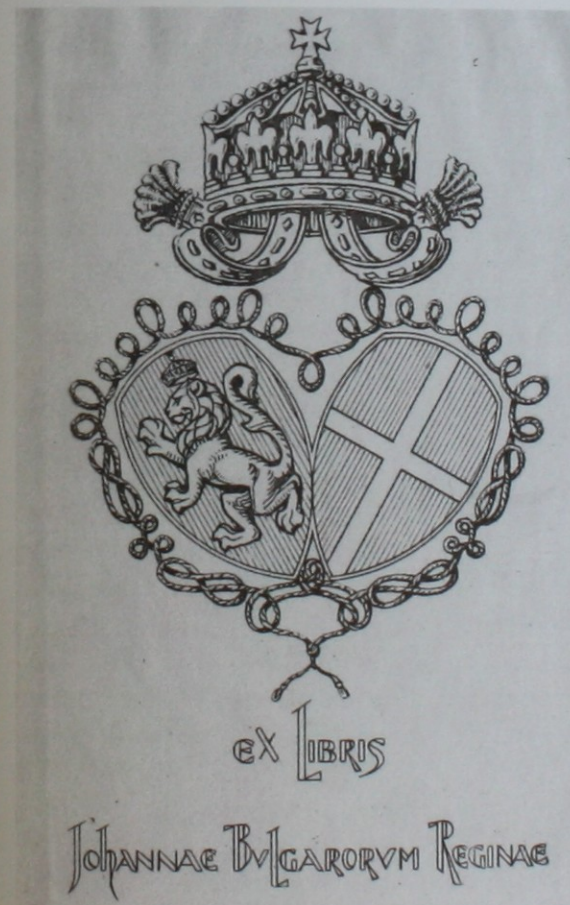
Герб (Библ. БАН)

Екслибрис с герба на княгините
Евдокия и Надежда (Библ. БАН)

Герб (Библ. БАН)

Екслибрис на царица Йоанна (Библ. БАН)

Посвещение (Библ. БАН)

мо: *Holub, E. Sieben Jahre in Sud Afrika. Wien, 1881.* В него текстът е илюстриран с ловни сцени на лъвове и тигри, битови сцени от живота на местното население, както и цветна карта на Южна Африка. От подобен характер е и книгата на *Hedin, S. Southern Tibet. Stockholm, Leipzig, 1922.* Текстът е илюстриран със снимки от селища, хора, планински вериги, плата, хималайски върхове, местна флора и фауна, будистки храмове. Или изданието на *Murhard, F. Gemalde von Konstantinopel. 1804.* Или пътеводителят за Италия на *Bertarelli, L. Guida d'Italia del touring club italiano. Sardegna. Milano, 1918.* Българските издания не са така пишно оформени, но имат голямо познавателно значение – Пътеводител на гр. В. Търново и околността му. 1907.

В колекцията на цар Фердинанд I се намира уникалното издание „*Illustrierte Zeitung Bulgarien – Илюстрирете Цайтунгъ България*“. То е голям формат с позлатено заглавие на корицата и надпис „Издаденъ съ сътрудничеството на Берлинското Германско-Българско Дружество и на Института за стопанствени сношения между България и Германия в Берлинъ, 30 ноември 1916 г.“ Текстът е паралелен на български и на немски език и съдържа съобщения, реклами на фабрики, селскостопански стоки, зеленчуци, храни, описание на български и германски градове и техните забележителности, исторически сгради, паметници, етнографски материали, носии, накити, покривки, исторически личности, политики и т. н. Изданието е богато илюстрирано със снимки, цветни рисунки. Например тези на стара София, на царския двор и градината, на бул. „Мария Луиза“,

на софийския пазар, на фабрики, автомобили, на старата столица Търново със Стамболовия мост, на Сливен и Сините камъни, на Белозградчишките скали, на пристанището във Варна. Специален текст е посветен на българската история, който се придружава с портрети на цар Борис I и Паусий Хилендарски, нарисувани от големите български художници Иван Мърквичка и Антон Митов, а също и снимки на царица Елеонора, цар Борис III, принц Кирил, принцеса Евдокия и принцеса Надежда, на български министри.

Многобройни са заглавията художествена литература: руска, немска, италианска, френска, английска. Сред тях изпъкват съчиненията на Гьоте в пет тома: *Goethe, J. W. Werke. s. a.* Те са подвързани с коприна в кафяво-жълти и златисти тонове, украсена с винетки, стилизирани цветя и с портрета на Гьоте. Текстът се придружава от черно-бели рисунки на антични сюжети или илюстрации във връзка със съдържанието на произведението. Или романът на Ал. Дюма: *Dumas, A. Le comte de Monte Christo. Bruxelles, 1845.*

Литературата в областта на историята, археологията и военното дело свидетелства за засиления интерес на царската фамилия към тази тематика. Тя включва монографии, албуми, описания на военните действия, хронологии и т. н. Например монументалното издание „*Illustrierte Kriegs Chronik*“ (Leipzig, 1871) за Немско-френската война 1870–1871 г. Освен текст то представя карти за военните действия, офанзивы, рисунки на сцени от сраженията, оръдия, пленени войници, обози, оръжия, лазарети, генерали, офицери, войници, лекари, под-

писване на мирния договор и т. н. Друго много значимо заглавие за българска история е атласът „*Defense de Plevna*“. Paris, 1889. Той съдържа карти на бойните действия и карти на България от Руско-турската война 1877–1878 г. Атласът е великолепно оформен с тъмночервена корица, украсена с позлатени герб, знамена, оръжия и надпис на заглавието. В областта на археологията особено интересно е заглавието на *Becker, K. Geschichte der alten Welt. Berlin, 1848,* с илюстрации, винетки, рисунки и т. н., придружаващи съдържателния и богат текст.

Сред многобройните книги по военно дело е великолепният атлас за въоръжението на кралете в Торино, Италия: *Armeria antica e moderna di s. m. il re D'Italia in Torino. Torino, 1898.* В него са представени военното облекло и оръжията – доспехи, шлемове, щитове, наколенници, ризници, шпори от древността до XVIII в. Освен въоръжението на италианските крале са показани и щитове от Англия, Индия, Турция и други страни, които са подарявани на кралския двор. Атласът е подвързан в тюркоазено синьо, на корицата със златни букви е изписано заглавието и е изобразен гербът.

Военната тематика е широко застъпена в българските книги от царската библиотека. Те третираят въпроси на организацията, въоръжението, възпитанието на войниците, тактиката на военните действия и т. н.: *Баларев, X. Ръководство по интендантска служба: Домакинство и отчетност във войската и другите държавни институции. 1938; Братанов, Д. Дух и победа. 1933; Военното на Н. В. училище от основаването му до днес 1878–1934.*

1934; *Гаве, А. Изкуството да се командва. 1903; Дървингов, П. Българинът доброволец. 1934; Гергинов, Т. Писма до младите войници. 1902* и други подобни издания.

В царската библиотека има и няколко ценни научни книги в областта на археологията, историята, нумизматиката, като например тази на акад. Богдан Филов – Археологически паралели. Студии върху историята на античното изкуство в България. 1910; *Чилингиров, С. Добруджа и нашето Възраждане. 1917; Шимачек, Б. Опис на буквите, украшенията, линиите и клишетата към 1 ян. 1893 г.; Протопопов, X. Водач за купувачите на римските и византийските монети. 1897* и др.

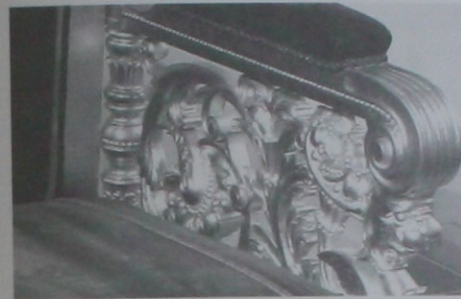
Значителна е сбирката от литература за историята на царските династии в Европа. Обикновено те съдържат не само текст, но и рисунки на членове на тези династии, гербове, облекла, ордени, ленти и др. Сред тези издания особено представително е това за короноването на руските царе и императори. На корицата са шамповани в злато руският императорски герб и в сребро образите на император Николай и на императрица Александра Фьодоровна, короновани през 1896 г. Надписът гласи: КОРОНОВАНИЕ ВЪ МОСКВЕ 14 МАЯ 1896 ГОДА. На заглавната страница е изписано на френски език LES SOLENNITES DU SAINT COURONNEMENT. SAINT-PETERSBOURG, 1899. Трудно е да се опише красотата и изяществото на оформлението – наред с текстове, които описват церемониите, са изобразени руските царе и императори, императриците, техните наследници, цветни заставки, рисунки, ръкописи, гербове, одежди, печати и т. н.

Правната литература присъства с многобройни заглавия в царската сбирка. Това са книги на български език, които представят българските закони: Търговски закон. 1897; Обикновено народно събрание. Пета сесия, 1889; Осма сесия, 1896; Десета сесия, 1899; Дисциплинарен устав. 1889 и т. н.

Литературата в областта на естествени науки, техниката, икономиката е представена с по-малък брой заглавия, сред които може да посочим една книга от колекцията на цар Борис III: Божков, Л. Съобщителните средства в България. София, 1929. Или тези от колекцията на цар Фердинанд I: Die Grosse Industrie Oesterreichs. Wien, 1898; Menger, C. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Wien, 1871; Verzeichniss der Inhaber von Giro-Conten der Reichsbank. Berlin, 1893; Arago, F. Saemtliche Werke Bd. 1-16. Leipzig, 1854-1860; Schweiger, Lerchenfeld, A. Vom rollenden Fluewgelrad (Wien, 1894). Сред книгите на българс-

ки език интересно е заглавието „Автомобил. Пълно и подробно ръководство за изучаване устройството, управлението, ползването, опазването и поправките му“ (1914); Ваиов, С. Земетресения в България. 1909.

Българската културна общественост не е запозната с ценните издания в библиотеката на царската фамилия. Би било добре те да станат достояние на по-широк кръг учени, специалисти, библиофили. Една публична изложба на уникалните издания от царската колекция ще разкрие пред обществеността не само публикации, с които може да се гордее всяка библиотека и страна, но и част от нашата история и исторически личности, оставили следа в нея. Централната библиотека на Българската академия на науките и в бъдеще ще продължава да съхранява грижливо и да разкрива за поколенията тази литература, която е част от културната история на България.

Из историята на царската библиотека

Арманд Басмаджиян

Странно се чувства човек, когато тържи в ръце книгите от царската библиотека. Ако познава историята на тези томовете и ако има чувството за историчност, той неволно ще потръпне пред старостта и миналото им. Но ако тези чувства са ампутирани в съзнанието му, това ще са само любопитни книжки, макар и някои от тях да са с нещо по-особени и различни.

Вероятно познавате следните няколко реда:

„Не получих и това, което беше много по-скъпо за мен: книгите от моята лична библиотека. Писах от Александрия, отговориха ми, че ще се погрижат. После ми съобщиха, че не могат да ги изпратят, защото било много сложно! После пък, че били много тежки. След това, че шели да продадат книгите на търг и шели да ми изпратят парите.“

Това е написала българската царица Йоанна в своите, издадени през 1991 г. „Спомени“ (с. 152). Тя се е обръщала с писма по този повод до тогавашните управници Георги Димитров и регента Тодор Павлов. Но, разбира се, без успех.

Предисторията на създаването на цялата библиотека не е толкова стара, колкото ни изглежда днес, но за нея

липсват архивни документи, на които да се базираме, когато дойде време за нейното детайлно изследване и събиране. Защото то неминуемо ще стане.

Историята се гради като мозайка. Но в случая с царската библиотека тя много трудно ще бъде събрана, защото мнозина от онези, които са имали достъп до нея след 9 септември 1944 г., вече не са живи. Самият факт, че повече от десетилетие, след като някогашната Българска комунистическа партия вече не е на власт, нито в медиите, нито в архивите постъпват спомени от тези хора, е показателен. Затова съм принуден да споделя някои техни впечатления от онези отдалечени с близо 60 години събития.

В Държавен вестник, бр. 305 от 31 декември 1947 г., Министерството на финансите на Народна република България публикува указ №8 за обявяване на държавна собственост имотите на семействата на бившите царе Фердинанд и Борис и на техните наследници. Въз основа на него и вероятно с устна заповед част от работещите в онези години в Народната библиотека са били командировани, за да опишат царската библиотека във Врана. Те са били внимателно охранявани от автоматични в една от стаите на двореца и са